

Kroniek

J.W. van der Jagt

Onze liturgische koers

De laatstgehouden synode van de Gereformeerde Kerken zette een nieuwe koers uit voor liturgische zaken. Dat betreft de artikelen 65 en 67 van de Kerkorde. Daarin zijn afspraken gemaakt over de eredienst. Hoe moeten we de komende tijd met deze zaken omgaan? Er was reden om ons op die vraag te bezinnen. Liturgische discussies hebben de laatste jaren veel onrust gebracht. Ze komen vaak neer op het herhalen van zetten, zonder dat we met elkaar op een zinvolle manier verder komen. De synode van Leusden gaf de deputaten voor Kerkrecht en Kerkorde opdracht om de kerken van advies te dienen. Op basis van hun rapport heeft de synode van Zuidhorn een nieuwe koers uitgezet.

De synode besloot eerst tot een voorlopige standpuntbepaling. Daar heb ik destijds in de Kroniek kritisch op gereageerd (NADER BEKEKEN jrg. 9, nr. 7/8). Ik deed dat naar aanleiding van de verslagen in de krant over het debat ter synode. Daarin proefde ik een manier van spreken, die geen recht deed aan de aard van het gereformeerd kerkverband. Ik vroeg me ook af of de synode het subjectivisme, dat achter de wens naar verandering kan schuilen, voldoende gepeild had. Van een aantal synodeleden kreeg ik daar kritiek op. Zij herkenden zich niet in het krantenverslag van het synodedebat en dus ook niet in mijn kroniek naar aanleiding daarvan. Ook had ik geen rekening gehouden met het rapport van deputaten voor Kerkrecht en Kerkorde. Dit commentaar veronderstelde dat mijn oordeel dan anders zou zijn uitgevallen. Er is dus reden om op deze zaken terug te komen.

Niet alleen ik kende het deputatenrapport niet. Dat geldt ook voor de kerken. Het betreft een aanvullend rapport. Het is niet een half jaar van tevoren aan de kerken toegezonden. Zij konden zich er geen oordeel over vormen. Dat is te betreuren. Dit rapport legt namelijk de basis voor een radicale koerswijziging. Men kan zeggen dat de kerken in de generale synode zelf bijeen waren. Dat klinkt kerkrechtelijk zuiver. Maar het is toch te verkiezen dat dit niet alleen formeel zuiver is, maar dat de kerken ook inhoudelijk weten wat in hun gezamenlijke vergadering aan de orde is. Zeker als er een koers wordt verlegd. Het is daarom van belang dat de kerken alsnog van dit rapport kennisnemen. De deputaten hebben opdracht gekregen om de uitgezette koers om te zetten in concrete kerkordeartikelen. Op de komende synode zal de koerswijziging kerkordelijk haar beslag krijgen. Dat is ook de laatste gelegenheid om, zo men dat wenst, de nieuwe koers bij te sturen. Daarvoor is dit rapport onmisbaar. Bovendien is het ook inhoudelijk waardevol genoeg om kennis van te nemen.

Kerkordewijziging

Er wordt dus een wijziging van de kerkorde voorbereid. Dat betreft overigens niet alleen de afspraken over de liturgie. De deputaten moeten ook naar andere zaken kijken. Maar het gaat me er nu even om, dat de laatste synode ook een procedure voor het wijzigen van de kerkorde heeft aanvaard. Daar zit een opmerkelijk punt in. Zoals bekend nemen de kerken volgens artikel 31 KO hun besluiten bij meerderheid van stemmen. Daar wijkt het procedurebesluit van af. Daarin is opgenomen dat voor een wijziging van de kerkorde driekwart van de stemmen nodig is. Ik vraag mij af waar deze stemverhouding op stoelt. Het lijkt mij dat de

synode hiermee in strijd met de geldende kerkorde komt. Ik signaleer dat zonder er verder op in te gaan, omdat ik het over de liturgische koers wil hebben.

Als de kerken een andere koers kiezen, ligt het voor de hand dat de kerkorde gewijzigd wordt. Wat dit betreft hebben de 40 broeders en zusters van Reformanda, die ons oproepen tot vrijmaking van de synodebesluiten, te vroeg gesproken. Zij zeggen in hun brochure over artikel 65 en 67: 'De artikelen worden niet gewijzigd of afgeschaft. Maar wel geeft de synode aan hoe we als kerken met die artikelen om moeten gaan' (LATEN WE ONS BEKEREN, p. 68). Even later lezen we: 'Er komen verder geen regels voor de liturgie. Artikel 65 moet in bovenstaande zin voortaan uitgelegd en gebruikt worden. Daarmee heeft artikel 65 zijn waarde verloren en is inhoudsloos geworden.' Ze menen dat 'artikel 65 van zijn betekenis ontdaan wordt'. Kennelijk denken zij dat de synode de bestaande artikelen laat bestaan, maar ze van een andere interpretatie voorziet. Daar zijn ze het duidelijk niet mee eens. Dan zullen ze wel blij zijn met het aanvullend deputatenrapport. Daarin staat de lezenswaardige paragraaf 4 over de hantering van de kerkorde. Deputaten zeggen daarin: 'Het is niet juist als een strikt geformuleerd voorschrift als in art. 65 KO ... wordt afgezwakt door verwijzingen naar andere artikelen die ook niet zo strak worden gehanteerd als er staat....' Ze hebben er kritiek op dat artikel 84 KO, waar we afgesproken hebben om ons toe te leggen op het naleven van de afspraken, gebruikt wordt als een alibi om je er niet zo strak aan te houden (par. 4.2). Het wordt 'niet plausibel' genoemd om stringente bepalingen in de kerkorde te laten staan, maar ze in rapporten van deputaten of uitspraken van een synode ruimer te interpreteren (par. 4.3). Dit lijken mij gezonde overwegingen, die ook de bezwaarde broeders en zusters vermoedelijk met instemming zullen lezen. Ik vraag me wel af hoever deze instemming gaat. Hun brochure geeft de indruk dat zij sowieso grotere variatie voor de liturgie afwijzen. Er wordt nl. nogal massief over de kerkorde gesproken. De regels daarvan 'zijn gebaseerd op wat de Schrift ons leert over kerkregering en onderlinge omgang. Veel van die regels zijn niet direct terug te vinden in de Bijbel. Maar wel zijn ze daarop gefundeerd' (a.w., p. 67). Geeft dat niet de indruk dat men eigenlijk niet mag afwijken van de kerkorde zoals we die sinds 1978 hebben? Maar dat kan toch niet juist zijn. Niemand kan beweren dat alle kerkordelijke afspraken op Gods Woord gebaseerd zijn. Neem alleen maar de opbouw van ons kerkverband via classis, particuliere en generale synode. Dat is niet op Gods Woord gefundeerd. Die komt voort uit de politieke structuur van ons land in de tijd waarin de kerkorde ontstond. Zo zijn er meer afspraken die men niet op grond van de Schrift gemaakt heeft, maar vanuit het praktisch inzicht dat men in bepaalde zaken had. Zulke afspraken kunnen zonder principieel bezwaar veranderd worden. Artikel 84 zegt 'wanneer dit in het belang van de kerken is, *behoren* ze gewijzigd, aangevuld of verminderd te worden'. Wijziging moet dus zelfs wanneer dat in het belang van de kerken is! Ook over de liturgie kunnen, wanneer daar behoefte aan bestaat, zonder bezwaar andere afspraken worden gemaakt. Dat lijkt mij te verkiezen boven allerlei interpretaties die kerkordeartikelen van een andere interpretatie voorzien. Wat dit betreft helpt het deputatenrapport ons om genuanceerd over de kerkorde te spreken.

Meer variatie

De bedoeling van het deputatenrapport en de standpuntbepaling is duidelijk. Men heeft gezocht naar een weg waarlangs meer liturgische variatie mogelijk wordt en meer verschillen tussen plaatselijke kerken kunnen bestaan. Om dit te bereiken kiest het rapport positie vanuit artikel 32 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Vanuit dat startpunt wordt ingegaan op de verhouding tussen eenheid en verscheidenheid in het kerkverband (par. 5). Een belangrijke opmerking maakt het rapport als het met verwijzing naar artikel 30 KO stelt: 'De mate waarin tot uniformiteit kan worden besloten en de kerken die uniformiteit na onderling overleg bij

meerderheid van stemmen in enige zaak aan elkaar kunnen opleggen, is in het gereformeerd kerkrecht beperkt. Als kerken zich in een regionaal of nationaal verband aaneensluiten krijgen ze daarmee nog niet het recht om in die kring aan elkaar allerlei bepalingen bindend op te leggen' (par. 5.5). De vraag is dan wel met welke criteria de kerken kunnen uitmaken waarin zij uniform willen zijn. Er wordt onderscheiden tussen noodzakelijke en aanbevelenswaardige uniformiteit. Als criterium wordt o.m. het bewaren en bewaken van de eenheid en de zuiverheid in de leer genoemd. Ook de rechtsgelijkheid kan een criterium zijn, of dat een plaatselijke kerk bepaalde zaken niet alleen behartigen kan, zoals een predikantsopleiding of het samenstellen van een kerkboek (par. 5.8-15).

Vervolgens geeft het rapport aandacht aan de verhouding tussen de bevoegdheden in het kerkverband. Het signaleert dat op de synode van Ommen 1993 de wensen die men in een deel van de kerken had, uitgangspunt werden voor het liturgisch beleid. Intussen waren er ook kerken die deze wensen niet hadden. Moeten deze laatste veranderingen accepteren waar zij zelf niet om gevraagd hebben (par. 6.2)? Er is de laatste jaren gezocht naar een interpretatie van art. 65 die aan dit verschil ruimte geeft. Maar een bevredigende oplossing is niet gevonden (par. 6.3&4). De kern van dit probleem is volgens het rapport dat 'een orde van dienst een zeer precies document is' (par. 6.5). Het wordt ook wel getypeerd als een 'draaiboek' dat vastlegt wat in de eredienst gedaan moet worden. Maar de deputaten vinden dat men uniformiteit in deze zaken moet kunnen motiveren (par. 6.8). 'Concreet, het moet dus beargumenteerd kunnen worden, dat er een bindende orde van dienst moet zijn en dat de instantie die die orde vaststelt de generale synode is, en dat er dus voor alle gereformeerde kerken in Nederland gelijke orden van dienst moeten gelden' (par. 6.8). In het geheel van het rapport is dit een belangrijke overweging.

Het deputatenrapport gaat in par. 7 ook in op de plaatselijke verhoudingen. Daarin worden zinvolle opmerkingen gemaakt over het plaatselijk beleid, waarmee iedere kerkenraad zijn winst kan doen.

De koers

De synode heeft dit rapport verwerkt in haar 'koersbepaling inzake de effectuering van de artikelen 65 en 67 KO'. Veel daarvan moet ik laten liggen. De kern ligt m.i. in punt 2. 'De synode is ten aanzien van artikel 65 KO van oordeel dat in de kerkorde geen directe binding moet worden vastgelegd aan complete en precieze orden van dienst. De hoofdregel moet zijn, dat de kerkenraden er binnen het algemeen geldend kader verantwoordelijk voor zijn dat op verantwoorde wijze aan de kerkdiensten invulling wordt gegeven. In generaal-synodaal verband ontwikkelen en aanvaarden de kerken diverse orden van dienst bij wijze van voorbeeld en als aanbevolen orden, waarvan de kerken gebruik kunnen maken.'

In de toelichting wordt omschreven wat onder een verantwoorde invulling van de eredienst wordt verstaan. Dat wordt afgebakend door vier randvoorwaarden. De invulling van de eredienst moet gebeuren:

- in gehoorzaamheid aan de Schrift;
- in verbondenheid met (de liturgie van) alle heiligen in hemel en op aarde; in de liturgie komt immers de heilige, algemene en apostolische kerk samen;
- in verbondenheid met de gereformeerde belijdenis, waarbij ook bedacht moet worden dat liturgie de leer van de kerk weerspiegelt;
- met in achtneming van eigentijdse levensvormen, van plaatselijke contexten en van het karakter van de plaatselijke kerk.

De rol van de gezamenlijke kerken wordt dus teruggedrongen. Die blijft beperkt tot het 'uitzetten van algemene kaders die op basis van de eenheid in het geloof maatgevend moeten zijn voor de vormgeving en invulling van de erediensten in alle kerken'. Daarnaast zorgen zij

voor voorzieningen, zoals een bundel en een lijst van liederen, orden van dienst, formulieren, een liturgisch katern en andere zaken. 'De kerken kunnen daarvan binnen de algemene kaders naar eigen keus gebruik maken.'

Als ik het geheel overzie, kom ik terug op een onderdeel van de kritiek die ik op de voorlopige koersbepaling leverde. In het krantenverslag proefde ik een manier van spreken, die niet past bij de gereformeerde zienswijze op het kerkverband. Dat vind ik in het deputatenrapport niet terug. Dat probeert recht te doen aan het uitgangspunt dat de kerken zelf in de synode bijeen zijn. Die kritiek neem ik dus terug. Wel blijf ik het in de koersbepaling van de synode een wonderlijke zin vinden, als gezegd wordt 'in de besluitvorming zal de indruk worden vermeden dat een synode op liturgisch gebied de plaatselijke kerken "van bovenaf" aanstuurt.' Moet dat zo nadrukkelijk gesteld worden als we met elkaar van mening zijn dat de kerken zelf in de synode bijeen zijn?

De kritiek van de 40 Reformanda-bezwaarders lijkt mij ook niet terecht. Hun conclusie is: 'De eenheid van de kerken wordt in deze koersbepaling geschaad. Kerkenraden hebben een vrijbrief voor de invulling van de erediensten (en je kunt zelfs, als je wilt, ook lezen: een vrijbrief voor het aantal erediensten), iedere kerkenraad mag laten zingen wat hij wil' (a.w., p. 70). Het wordt getypeerd als 'toenemend independentisme.'

Het lijkt mij een karikatuur om over een vrijbrief te spreken. Dan ga je te gemakkelijk voorbij aan de bezinning die deputaten over het kerkverband gegeven hebben. Het plaatselijk beleid blijft ingekaderd in randvoorwaarden die principieel verantwoord zijn. De opmerking over het aantal kerkdiensten is niet juist. Het rapport van deputaten geeft in par. 8 een schetsontwerp voor nieuwe kerkordeartikelen. Het eerste daarvan luidt: 'De gemeenten zullen om de dag van de Here te vieren tweemaal in publieke kerkdiensten samenkomen....' De typering van independentisme lijkt mij te zwaar aangezet. De kerken hebben het recht om de liturgische ruimte anders te bepalen dan wij jaar en dag gewend zijn. Dat kan alleen als independentisme worden getypeerd, als men de huidige afspraken voor de enige principieel juiste afspraken houdt. Maar dat kan toch moeilijk volgehouden worden.

Eén oog

Dit neemt niet weg dat er bij deze koersbepaling wel een aantal kritische vragen is te stellen. Ook de Reformanda-critici hebben niet op alle punten ongelijk. Al lezend groeide bij mij het gevoel dat liturgie wel erg met één oog wordt gezien. Ik wijs op de volgende zaken.

1. 'In het Nederlandse gereformeerde protestantisme is dit (de orde van dienst, JWvdJ) (gezien als) een zaak van de plaatselijke kerken. Daarom is iedere kerk bevoegd en geroepen zélf de kerkdiensten op verantwoorde wijze in te richten.' Zo stelt de synode. 'De onderlinge herkenbaarheid en eenheid van de gereformeerde kerken zijn in de kerkhistorie nooit een zaak geweest van strakke uniformiteit in liturgie.' Het rapport van deputaten geeft aan dat er voor het eerst in 1933 sprake was van een aanbevolen orde van dienst. Dat was niet een liturgisch doordachte orde, 'maar een "stroomlijning" van de bestaande praktijk met diverse variaties' (par. 3). Pas in 1978 wordt vastgelegd dat de kerken zich zullen houden aan de goedgekeurde orde van dienst.

Deze gegevens moeten het 'nooit een zaak van strakke uniformiteit' onderbouwen. Is dat terecht? Het lijkt mij dat hieruit met evenveel recht tot de wenselijkheid van uniformiteit kan worden geconcludeerd. De laatste 25 jaar van uniformiteit horen immers ook bij de geschiedenis van het gereformeerd protestantisme. Het stroomlijnen in 1933 zal in elk geval gebeurd zijn omdat men aan een bepaalde mate van uniformiteit hechtte. Het besluit van 1933

heeft naar mijn indruk ook uniformerend gewerkt. Met andere woorden: het beroep op de historie maakt niet plausibel dat we terug moeten naar de toestand van vóór 1933.

2. Het deputatenrapport beroept zich ook op art. 47 van de kerkorde. Dat gaat over onze relatie met buitenlandse kerken. ‘Op ondergeschikte punten van kerkorde en kerkelijke praktijk zullen buitenlandse kerken niet veroordeeld worden’, is de afspraak. Het rapport leidt daaruit af dat wij ons eigen kerkrecht en kerkelijke praktijk niet als de beste keus voor alle culturen moeten beschouwen. Daar ben ik het helemaal mee eens. Maar, zegt het rapport dan, dat geldt ‘ook voor cultuurverschillen tussen onze eigen gemeenten in Nederland. Ook daar geldt, dat we ervoor moeten oppassen om ... elkaar niet te veroordelen en via een meerderheidsbeslissing elkaar klem zetten.’ Deze vergelijking is niet overtuigend. De verschillen tussen de plaatselijke kerken in ons land zijn van een heel andere orde dan die tussen Nederlandse en buitenlandse kerken. Bij alle verschil is er in ons land veel gemeenschappelijks in cultuur, taal en geschiedenis. Je leeft in één kerkverband waarin je afgesproken hebt hoe beslissingen genomen worden. Die gemeenschappelijkheid is een groot verschil t.o.v. buitenlandse kerken. Ik zie niet in waarom dat geen rol mag spelen in liturgische keuzen die worden gemaakt.

3. De randvoorwaarden die de koersbepaling geeft, bieden ruimte aan variatie. Ze geven minstens zoveel reden om te kiezen voor uniformiteit. Het is waardevol dat de liturgie beleefd wordt in verbondenheid met alle heiligen. Mag dan niet in de eerste plaats gedacht worden aan de verbondenheid met de kerkgemeenschap waarin je met elkaar samenleeft? Het is een zinrijke opmerking dat de liturgie de eenheid in de leer weerspiegelt. Volgens het rapport is een van de motieven om uniformiteit na te streven ‘het bewaren en bewaken van eenheid en zuiverheid in de leer’ (par. 5.11). Dan ligt het voor de hand dat die eenheid in de liturgie tot uitdrukking komt - wat weerspiegelt er anders? - en dat voor een bepaalde uniformiteit gekozen wordt.

4. Het gaat om de eredienst. Die is publiek, een publieke presentatie van de kerk naar buiten toe. Het rapport erkent dat dit ook een motief voor uniformiteit kan zijn (par. 5.14). Als voorbeelden worden de bijbelvertaling, de psalmen, gezangen en formulieren genoemd. Maar waarom valt de liturgie buiten deze opsomming? Daar wordt ineens genuanceerd over gesproken: er zijn gemeenteleden die in een kerkdienst elders graag dezelfde liturgie meemaken als thuis, maar anderen vinden de afwisseling verrijkend. Dat kan natuurlijk met evenveel recht gezegd worden m.b.t. de bijbelvertaling of de formulieren. Het rapport heeft hier iets willekeurigs. Intussen houdt het er geen rekening mee hoe *vervreemdend* het kan zijn, wanneer de eredienst in een zusterkerk nauwelijks lijkt op wat men in de thuiskerk gewoon is.

5. Het rapport is ook eenzijdig in de beoordeling van de kritiek op de grote variatie die er in zusterkerken kan zijn. ‘Maar al te gauw kan er in de roep om uniformiteit, uniforme orden van dienst, uniforme gezangenpraktijk, uitgebreide synoderegelgeving enz. iets wantrouwigs en on-katholiefs komen, waarbij we anderen maar al te graag binden aan ónze inzichten. De apostel Paulus zou zeggen: “Is het Woord soms bij u begonnen? heeft het soms u alleen bereikt?”’ (par. 5.17). Dit gevaar wordt m.i. terecht signaleerd. Hier moeten we op bedacht zijn. Toch lijkt het mij eenzijdig. Is het een wonder, als men veranderingen met zorg beziet? We komen uit een jarenlange praktijk van liturgische eenvormigheid. En men wordt geconfronteerd met experimenten en wildgroei. Dat maakt toch kritisch? Is het niet ook ‘onkatholiek’ wanneer een kerk of een voorganger gezamenlijke besluiten van de kerken niet in acht neemt en steeds weer met nieuwe eigen vondsten op de proppen komt? Het Evangelie

is toch ook niet bij die kerkenraad of die voorganger begonnen? Is het rapport hierin niet aan één oog wat blind?

6. In de koersbepaling heet het: 'In generaal-synodaal verband ontwikkelen en aanvaarden de kerken diverse orden van dienst bij wijze van voorbeeld en als aanbevolen orden, waarvan de kerken gebruik kunnen maken.' Hoe 'voorbeeldig' zijn deze orden? Kan men die ook naast zich neer leggen om (eventueel iedere week anders) een geheel eigen orde te ontwikkelen? Wat is er dan nog de zin van dat er over vijf aanbevolen orden gesproken wordt? Is die variatie niet groot genoeg? Zijn we in de grond van de zaak niet heel krampachtig bezig om voor alle denkbare variatie ruimte te creëren?

Dezelfde krampachtigheid zie ik ook met betrekking tot art. 67 KO. Er is een liedbundel die door de synode wordt vastgesteld en een lijst van liederen die ook gezongen kunnen worden. 'De kerken maken door deze selectie de gezamenlijke afspraak om voor de kerkdiensten hun keuze uit deze liederen te maken. Afwijking van deze afspraak dient een kerkenraad te verantwoorden en behoort een uitzondering te zijn.' Men vraagt zich in genoede af, waarom naast bundel en lijst nog ruimte moet blijven om van die selectie af te wijken. Zijn we inmiddels zo verkrampt dat we vooral ruimte moeten geven voor elke gewenste keus? Intussen wordt met deze mogelijkheid in wezen het prescriptief karakter van de liedafpraak ondermijnd. Geven we op deze manier geen voet aan een individualistische hantering van gezamenlijke afspraken?

7. De standpuntbepaling spreekt ook over liturgische zaken waarvan de kerken 'expliciet hebben afgesproken dat ze prescriptief zijn. Te denken is aan de geldende afspraken die in art. 59, 61 en 70 KO zijn vastgelegd over het verplichtend gebruik van formulieren of aan het liturgisch te gebruiken liedcorpus.' Maar wat is het criterium om het één wel en het ander niet prescriptief te verklaren? Het deputatenrapport noemt een aantal zaken waarin uniformiteit noodzakelijk of wenselijk is. De synode heeft dat niet tot besluit verheven. Het rapport zegt ook dat kerken niet aan deputatenrapporten gebonden zijn, maar alleen aan besluiten die genomen worden (par. 6.12). Maar de synode heeft geen criteria vastgesteld. Dat valt te meer op, omdat het rapport zegt dat de kerken moeten beargumenteren waarom een zaak door de kerken gezamenlijk besloten moet worden. Hier is de bezinning nog niet klaar, maar tot de koerswijziging is al wel besloten.

Illustratief is hier de afwijzing die de kerk van Groningen-Oost van de synode kreeg. Deze kerk vroeg ruimte om het avondmaal te vieren zonder het gebruik van de formulieren. De synode wees dat af en verwees daarbij naar de koersbepaling 'waarbij erop dient te worden gelet dat artikel 61 KO genoemd wordt als een artikel dat prescriptief (voorschrijvend) is bedoeld'. Ik stel me voor dat men in Groningen-Oost weinig content met dit antwoord is. De koersbepaling zegt niet op grond waarvan artikel 61 prescriptief is. De volgende synode zal nog duidelijk moeten maken waar het verschil tussen art. 61 en art. 65 KO ligt.

Slot

Al met al zijn er bij deze nieuwe koersbepaling kritische vragen te stellen. Ik geef ze graag in overweging. Daarmee pleit ik niet voor een strakke uniformiteit. Het lijkt mij juist dat een orde van dienst niet als een draaiboek moet worden opgevat. Al was het alleen al om het gevaar van ritualisme te vermijden. Het is dan ook een wonderlijke tegenspraak dat de synode deze draaiboekidee afwijst, maar wel met de zeer orde vaste ordinariumliturgie verder gaat. Maar al wijst men de draaiboekgedachte terecht af, deze koersbepaling schiet m.i. door naar de andere kant. Is ze daarin niet een kind van onze zeer individualistische tijd?

Afgesloten 2 mei 2003.